

jaargang 30, november 2024

den Heertgang

- Herdenking Piet van der Lee
- Het verhaal van de loden koker
- Ingekwartierde SS-ers
- De Dommelakkers
- Voorden in de omgeving

Voorwoord van de redactie

Die loden koker, ingemetseld in de kerk, tsjonge, het leek wel een spannend jongensboek over een verborgen schat. Dat verhaal vindt u in deze Heertgang. En ruime aandacht voor de herdenking van de dood van verzetsstrijder Piet van der Lee op 8 september 1944. Tijdens die herdenking kwam er een antwoord op de vraag wat hij op die avond samen met vijf andere verzetsmensen moest gaan doen. Maar aan dat antwoord kan getwijfeld worden.

Voor het overige gaan we in deze Heertgang verder terug in de tijd. Het eerste bedrijventerrein in Gestel kwam er al rond 1900 op de Dommelakkers. Hoewel...., kunnen we Halder in de Romeinse tijd niet als een bedrijventerrein beschouwen, met zijn pottenbakkers, ijzerertssmelters, smeden en handelaren? Om zo'n belangrijke plaats te kunnen worden, moeten de bewoners destijds goede verbindingen met andere plaatsen hebben gehad. Maar waar konden ze het water over? In een artikel over voorden wordt uit de doeken gedaan hoe de Halderse mensen van huis konden.

Deze Heertgang is een aardige mix van grotere artikelen, gelardeerd met wat kortere wetenswaardigheden uit ons verleden en tenslotte het verenigingsnieuws.

Inhoudsopgave	1 Herdenking Piet van der Lee op 8 september 2024	Jan Spit
	2 Wie was Piet van der Lee	Thijs Braam
	4 Wat gebeurde er op 8 september 1944?	Hans Feijen
	7 Het verhaal van de loden koker	Jan Spit
	9 SS'ers ingekwartierd in ons dorp	Jan van den Broek
	11 Waar staat dit boerderijtje? en de Nieuwe vraag	
	12 De Dommelakkers, Gestels eerste bedrijventerrein	Sjef van Hulten
	16 Voorden in de omgeving van Romeins Halder	Peter van den Brand
	20 Verenigingsnieuws	Jan Spit

Tijdens het weekend van 7 en 8 september werd in ons dorp de aftrap gegeven voor het herdenken en vieren van 80 jaar bevrijding.

Herdenking Piet van der Lee op 8 september 2024

Jan Spit

Jan en Mark van der Lee, onthullen de plaquette.

*Wethouder Peter Raaijmakers legt bloemen namens de gemeente Sint-Michielsgestel.
(foto: heemkundevereniging, Sjef van Hulten)*

Op 7 september liep een grote groep wandelaars een tocht vanaf Gymnasium Beekvliet naar het Nationaal Monument Kamp Vught.

Hiermee werd herdacht hoe 80 jaar geleden, op 6 september 1944, alle gijzelaars die nog gevangen zaten op de Ruwenberg en in Beekvliet, vandaaruit werden afgemarcheerd naar het concentratiekamp in Vught.

Op 8 september werd stilgestaan bij het overlijden van de verzetsstrijder Piet van der Lee, die precies op die dag 80 jaar geleden in de Dommel verdronk.

In deze Heertgang leest u verderop uitgebreid over die tragische gebeurtenis.

Het verzetswerk van Piet van der Lee, zijn kameraden en van al die andere mannen en vrouwen in het verzet is natuurlijk mede van onschatbare waarde geweest voor het herwinnen van onze vrijheid. Voor de heemkundevereniging was dit een reden om onze dankbaarheid voor hun verzetswerk op een speciale manier vorm te geven. Samen met de familie van Piet van der Lee uit Vinkel en de gemeente Sint-Michielsgestel werd besloten vlakbij de plaats waar hij in de Dommel verdronk een plaquette te plaatsen om zo de herinnering aan hem levend te houden.

Op zijn 80e sterfdag werd de plaquette onthuld in aanwezigheid van een grote afvaardiging van de familie van der Lee uit Vinkel, vertegenwoordigers van de gemeente en veel andere belangstellenden. Het werd een indrukwekkende bijeenkomst waarin werd stilgestaan bij de tragische dood van Piet van der Lee. Jan en Mark van der Lee, twee neven van Piet, onthulden de plaquette.

Namens de gemeente, de familie van der Lee en de heemkundeverenigingen uit Sint-Michielsgestel en Vinkel werd vervolgens bij het monument een bloemenhulde gebracht.

Na het onthullen van de plaquette vertrok het gezelschap naar de Michaëlkerk aan de Nieuwstraat voor een herdenkingsbijeenkomst. Jan van der Lee, een neef van Piet van der Lee, vertelde over zijn oom Piet. Hij schetste in grote lijnen diens levensverhaal: de jeugdjaren in Vinkel tot zijn beslissing om zich aan te sluiten bij het verzet. Verderop leest u daar meer over.

Vervolgens vertelde Hans Feijen, zoon van Stef Feijen, één van de mannen die op 8 september 1944 met Piet van der Lee op weg was naar een verzetsactie, over het verzetswerk van de Knokploeg 'Margriet' uit Den Bosch. Hij stond daarbij ook uitgebreid stil bij de vaak onderschatte en ondergewaardeerde rol die vrouwen in het verzet speelden.

Tot slot vertelde Jan Spit wat er in de loden koker zat die begin dit jaar werd aangetroffen achter een plaquette in de Michaëlkerk. U leest daar meer over in een van de volgende artikelen. Om het verhaal van Piet van der Lee meer zichtbaar te maken had onze heemkundevereniging een kleine expositie ingericht in de kerk met daarin o.a. veel origineel archiefmateriaal en de inhoud van de loden koker.

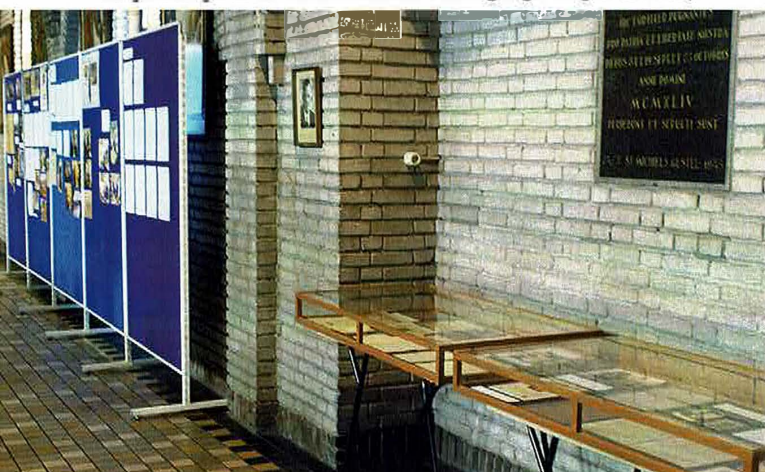
Bijeenkomst in de kerk

De plaquette bij de fietsbrug

In de kerk was een kleine expositie ingericht. De loden koker lag achter de zwarte gedenksteen rechts op de foto. (foto's: heemkundevereniging, Thijs Braam)

Thijs Braam

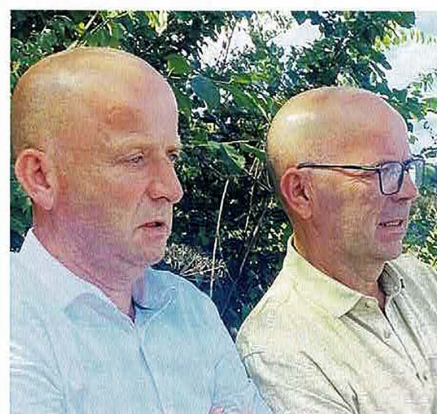
Wie was Piet van der Lee

Tijdens de herdenking van de dood van Piet van der Lee op 8 september 1944 werden presentaties verzorgd door Jan en Mark van der Lee, neven van Piet en Hans Feijen, zoon van Sjfke Feijen, de commandant van knokploeg Margriet.

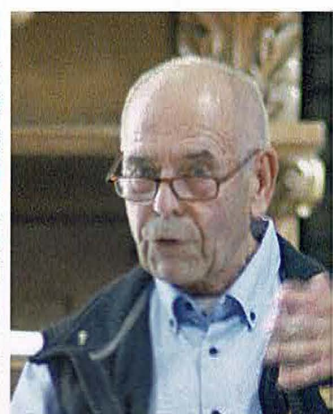
Aan de hand van die presentaties is onderstaand verhaal geschreven, als inleiding op het verhaal over de noodlottige tocht die Piet met enkele kameraden uit het verzet op 8 september maakten.

Piet van der Lee was de oudste van de 13 kinderen van Jan van der Lee en Hendrika van Zoggel. Twee kinderen, Maria Christina en Cornelius Antonius stierven al heel jong, respectievelijk in 1926, 20 maanden oud en in 1929, 4 maanden oud. Het gezin woonde in Vinkel op een pachtboerderij.

Piet was dienstplichtig en vervulde zijn dienstplicht vanaf 1935. Na zijn dienstdienst meldde hij zich aan bij de Vrijwillige Landstorm, een in 1914 door de overheid opgerichte organisatie van vrijwilligers, die het leger konden ondersteunen. Piet van der Lee werd gemobiliseerd om de Peel-Raamstelling mee te beman-

Mark (links) en Jan van der Lee

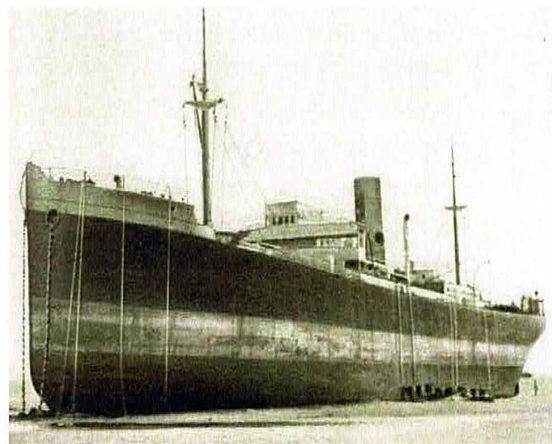
Hans Feijen

In mei 1940 telde de Vrijwillige Landstorm ongeveer 90.000 leden, waarvan er 42.338 opgeroepen werd om ons land mee te verdedigen tegen de Duitse troepen die op 10 mei ons land binnenvielen. In juni 1940 werden het Nederlandse leger en de Vrijwillige Landstorm door de Duitsers opgeheven. Na de oorlog werd de Vrijwillige Landstorm opgevolgd door de vrijwilligers van de Nationale Reserve, wat inmiddels een formeel korps van de Landmacht is.

*Piet van der Lee
15 dec. 1915 – 8 sept. 1944
(foto: <https://brabantse-gesneuvelden.nl>)*

*Het vrachtschip Pavon
op het strand van
Hemmes de Marck.
(foto: Historiek.net)*

nen. Die verdedigingslinie in het oosten van Noord-Brabant werd op de eerste dag van de oorlog al doorbroken door Duitse troepen. De Nederlandse verdedigers trokken zich terug en gingen via Breda en Antwerpen naar Duinkerken. Daar werden 1.450 van hen ingescheept op het stoomvrachtschip Pavon, dat hen naar La Rochelle moest brengen. Net buiten de haven werd het schip op 20 mei 1940 echter door Duitse vliegtuigen met granaten

bestookt en geraakt. De kapitein zag zich genoodzaakt de zwaar beschadigde Pavon vlakbij Calais op het strand te laten lopen. Ruim 50 Nederlanders komen om het leven tijdens en na deze ramp, ongeveer 100 raken gewond. De ongedeerde overlevenden, waaronder Piet van der Lee, werden nabij Calais ondergebracht en daar op 24 mei door de Duitsers gevangengenomen. De volgende dag werden zij vrijgelaten omdat 'Nederlanders

een Germanenvolk en dus een broedervolk zijn'. Zij konden op eigen gelegenheid terugkeren naar Nederland. Piet reisde in een groep via Trier en op 8 juni belde hij naar huis met de boodschap, dat hij in Den Bosch op het station was.

Verzet

Na de Duitse inval verliep het dagelijks leven in Nederland aanvankelijk vrij normaal. In 1941 begonnen echter de razzia's, onder andere tegen studenten. Velen van hen doken onder en kwamen in verzet. In 1942 begonnen de deportaties, het aantal onderduikers nam toe. Er werd een illegale, landelijke organisatie voor hulp en ondersteuning aan onderduikers (LO) opgericht. In 1943 moesten alle mannen van

*De familie van der Lee – van Zoggel in 1940. Van links naar rechts, **bovenste rij:** Christ, Sjaan, Hein, Anna, Piet, Grada, Bert en Marie, **onderste rij:** Grad, vader Jan, Riek, moeder Drieka en Corrie.
(foto: archief familie van der Lee)*

17 tot en met 35 jaar zich melden voor de Arbeitseinsatz, werken in Duitsland. Nog meer mensen doken onder. Piet van der Lee had zich aangesloten bij de LO en werd regionaal leider; hij wist dus veel over de organisatie.

Knokploegen

De Landelijke Knokploegen (LKP) was de gewapende tak van de LO. Knokploegen hadden vijf taken: *Verwerven van geld* en distributiebonnen voor onderduikers, *informatie verzamelen* over de vijand, *registreren wie collaborateurs waren*, *sabotagedaden uitvoeren* en op verzoek van de LO *liquidaties uitvoeren*.

Knokploeg Margriet had haar standplaats in 's-Hertogenbosch. Piet van der Lee sloot zich bij deze knokploeg aan. Hij saboteerde wel, maar voerde geen liquidaties uit. Hans Feijen omschreef Piet *als een sterke man, een doorzetter, betrouwbaar, zorgzaam, strijdbaar tegen een overmacht, moedig, met gevaar voor eigen leven, een ware verzetsheld*.

Vrouwen speelden een belangrijke rol in de verzetsbeweging, onder andere als koeriers, die informatie overbrachten en wapens smokkelden. Een van hen was Miet van Erp uit Sint-Michielsgestel, dochter van Janus van Erp, waar de groep van Piet van der Lee aanklopte toen ze op 8 september 1944 op de vlucht waren voor de Duitsers (zie volgende artikel). Naar aanleiding van die gebeurtenis sloot Miet zich aan bij de knokploeg Margriet.

Drie leden van KP Margriet. Van links naar rechts: Miet van Erp, Stefke Feijen (commandant) en Fientje van Dooren-Morees. (bron: www.oorlogsbronnen.nl)

Op 8 september 1944 tegen de avond vertrekken 6 KP-ers per fiets vanuit Rosmalen, met een routebeschrijving, via Coudewater en de Dungense brug richting Sint-Michielsgestel:

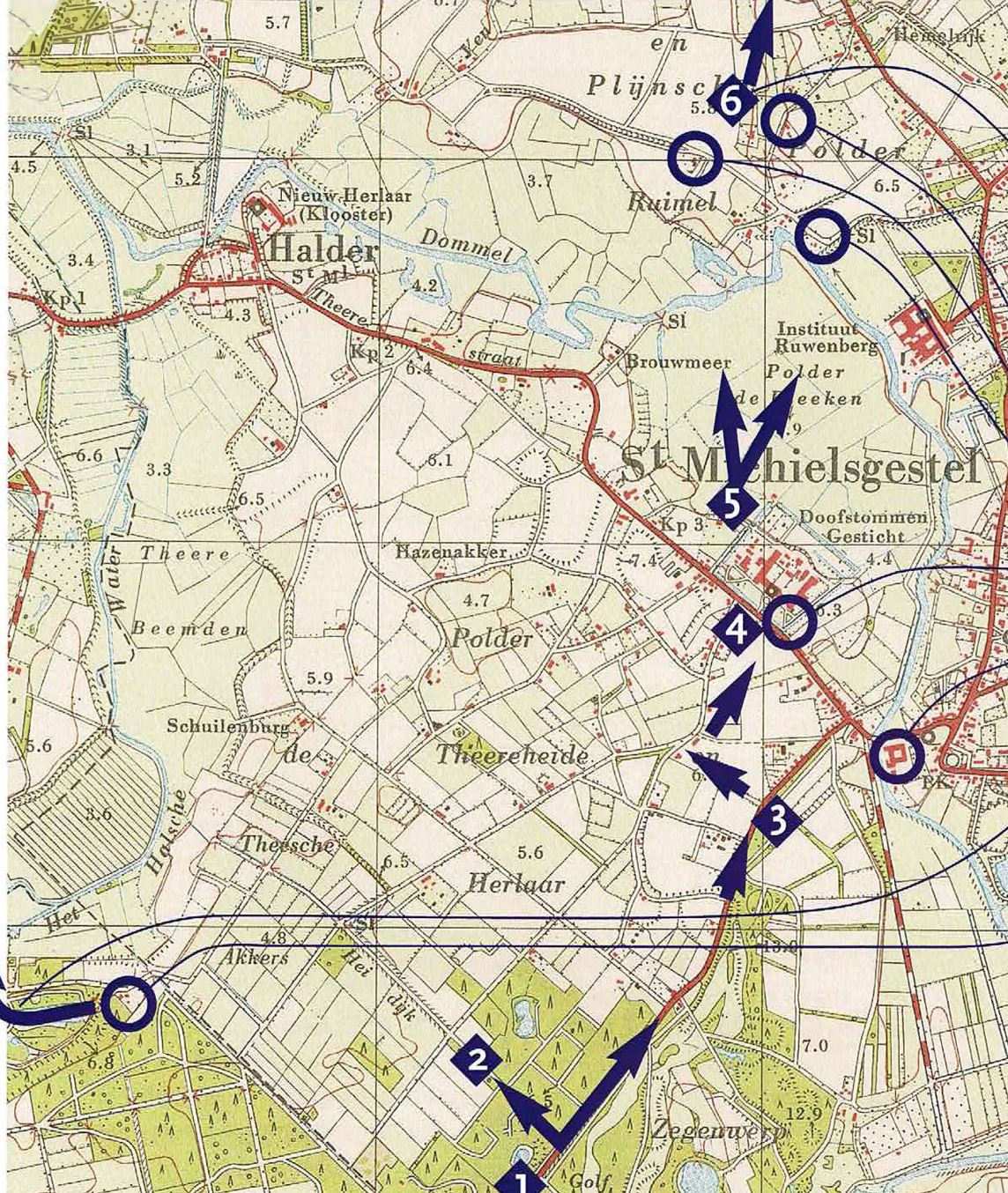
Dick Dirks (28 jaar), Sjefke Dirks (22 jaar), Stefke Feijen (35 jaar), Piet van der Lee (28 jaar), Wim van de Wetering (23 jaar), allen van de KP-Margriet en Marinus Goyaerts (30 jaar), toegevoegd vanuit de KP-Veghel.

Wat gebeurde er op 8 september 1944?

Hans Feijen

Over het doel van die actie is veel onduidelijkheid en discussie geweest. Was het plan om een Duitse opslagplaats op Zegenwerp op te blazen? Of om gevangenen te bevrijden op Beekvliet of Kamp Vught? Of om wapens van een dropping op te halen? In het Gedenboek 'Het Grote Gebod' van de LO/LKP en in het archief van de KP-Margriet staat: "De KP-Margriet had van de LKP-leiding in Veghel de opdracht om wapens op te halen op de Achterste Distelberg, richting Cromvoirt, afkomstig van een dropping". Dat doel is zeer aannemelijk omdat de KP-Margriet dringend behoefte had aan betere wapenning om te kunnen voldoen aan geplande LKP-opdrachten voor sabotage en het bevrijden van gevangenen. Die opdracht was een grote uitdaging met risico's voor die verzetsvrijwilligers, maar zeer te moeite waard om te doen.

Op de Esscheweg, ter hoogte van Zegenwerp (nu ingang Golfclub) **1** werden de 6 fietsers echter onverwachts aangehouden door een gewapende Duitse wachtpost in de buurt van kamp Sint-Michielsgestel

8 september
Marinus en Sjefke
binnendoor naar Den
Dungen gebracht.
Van daar zelf verder
gegaan.

fam. Van Berlo

fam. Kapteijns

fam. Van Erp

slagerij Knicknie

klooster

9 september
Dick Dirks naar
Den Bosch gebracht.

fam. Habraken

Mogelijke vluchtroute,
gereconstrueerd aan
de hand van de ver-
halen van betrokkenen
en ooggetuigen.

op landgoed Zegenwerp. Die vroeg, met een geweer in de aanslag, om een Ausweis. Dick Dirks richtte zijn Luger-pistool op de wachtpost, maar dat ketste. De schildwacht floot om de kampbewaking te alarmeren en wilde terugschieten. Daarop trok Stefke Feijen zijn klein Helvece-pistool en kon daarmee de wachtpost tijdelijk uitschakelen. De kampbewaking was snel ter plaatse en onder het vuur van de achtervolgende Duitsers fietsten de KP-ers voor hun leven op een lange weg zonder dekking terug richting Gestel.²

Dick Dirks nam een andere route, 2 viel van zijn fiets in het struikgewas, kon zich verborgen houden voor de

Duitsers, is later bij de familie Habraken **op de hei** 3 aangekomen, opgevangen en de volgende morgen naar de familie Kluijtmans aan de Halse Barrier gebracht en door Jan Kluijtmans naar Den Bosch gebracht.

De rest van de groep verliet ook 3 **de weg,** rende/fietste door het veld naar de Theerestraat. Ze verborgen hun fietsen **achter de heg van slagerij Knicknie en in de gracht van** 4 het Instituut voor Doven. Stefke en Piet klopten aan met het verzoek om te mogen schuilen voor de Duitse achtervolgers, maar dat werd geweigerd. De groep rende vervolgens verder door de Theerestraat, om de hoek van het Doveninstituut, dwars

door het veld naar de Dommel.

Stefke gaf opdracht om te verspreiden om zo te proberen aan de achter- 5 volgers te ontkomen bij het oversteken van de Dommel. Stefke rende in de richting van een lichtend venster van een woning, stak de Dommel over en viel uitgeput neer in het struikgewas. Daarna klopte hij aan bij de achterdeur van het gezin van Erp en werd spontaan opgevangen en verzorgd door vader Janus en moeder Anna. Piet kon niet zwemmen en pakte de hand van Marinus vast bij het oversteken. Maar Piet zakte weg, Marinus

Het bidprentje van Piet van der Lee

kon hem niet langer vasthouden en Piet is bij die oversteek helaas verdronken.

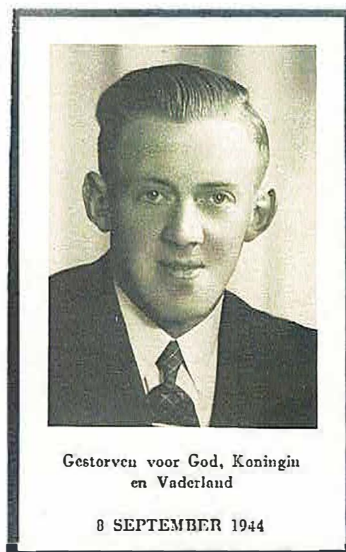
Wim was de enige van het kleine groepje die kon zwemmen en heeft Marinus en Sjefke geholpen bij de oversteek. Marinus was ook totaal uitgeput en zou ook verdronken zijn als Wim hem niet had geholpen bij de oversteek.

Marinus en Sjefke zijn verder gelopen naar Ruimel en daar spontaan opgevangen en verzorgd door het gezin Wim Kapteijns en het gezin Jan van Berlo. Die hebben Marinus en Sjefke in spertijd via achterafweggetjes **naar de kerk in Dungen gebracht.** 6

Op **9 september** in de ochtend is Wim van de Wetering naar Janus van Erp gebracht en is op aanwijzing van Wim op de Dommel gezocht naar Piet van der Lee. Janus van Erp en zijn oudste zoon Jan hebben al dreggend het lichaam van Piet in de Dommel gevonden, vastgelegd en

weer laten zinken om mensen te misleiden die in de buurt waren. Burgemeester Roelofs en politiemans Krijgsmans hebben het aanwezige publiek verzocht om zich te verwijderen. Daarna hebben zij het lichaam van Piet van der Lee weer opgezocht en achter het huis van Janus van Erp gebracht. Stefke en Wim zijn vervolgens door Janus van Erp weggebracht in de richting van Dungen. Het lichaam van Piet van der Lee is later door Janus en Jan van Erp, per roeiboot naar het Sint-Adrianusklooster gebracht en daar door de zusters verder verzorgd.

Op verzoek van politiemans Krijgsmans is door Pinus Immens (Nieuwstraat) een zinken kist van lichaamslengte gemaakt. In een van de nachten in september is door Pinus en

enige anderen (waaronder Pierre van Dooren van de KP-Margriet) in het geheim het lichaam van Piet van der Lee in de zinken kist gelegd. Pierre van Dooren heeft zich ontfermd over de papieren en de revolver van Piet en tevens een rozen-

krans in een van de zakken van Piet gestopt opdat hij een RK-begrafenis zou krijgen.

Op **12 september** 1944 is de zinken kist met het lichaam van Piet van der Lee, onder de schuilnaam *Adauctus* begraven in Sint-Michielsgestel. Het siert de gemeenschap van Gestel dat zij, in die roerige oorlogstijd, zo zorgzaam zijn omgegaan met het lichaam van Piet van der Lee uit Vinkel.

Op **22 november** 1944 is Piet van der Lee op de begraafplaats in Vinkel met Militaire Eer herbegraven door zijn voormalige medestrijders van de KP-Margriet als militairen van de 8ste Compagnie 'Margriet' Stoottroepen, onder leiding van Stefke Feijen en onder de Nederlandse vlag van de Margriet-Compagnie.

*Tijdens de
herbegrafenis
sprak Stefke
Feijen een
afscheids-
rede uit.*

In Den Heertgang van mei 2004 staan korte samenvattingen van interviews die Paul Minkels in 1990 had afgenomen met ooggetuigen en drie leden van KP Margriet. Naar aanleiding van die gesprekken concludeerde Paul, dat de verzetsgroep een aanslag ging plegen op het Duitse munitie- en benzinedepot op Zegenwerp.

Die Heertgang kunt u vinden op de website deheerlijkheidherlaar.nl onder Onze publicaties, Den Heertgang. In De Heertgangen van oktober 2004 en juni 2005 staan de herinneringen van Co Rittman, Tineke de Leijer-van Doorn en Paul Minkels. Zeer de moeite waard om die nog eens te lezen.

VOETNOTEN

1: Bronnen: <https://wiki-pedia.nl>, zoeken: Pavon (schip, 1930) en historiek.net, zoeken: Pavon

2: Hans Feijen heeft geprobeerd de tocht van de KP-ers te reconstrueren, samen met Jan van der Lee en Mark van der Lee uit Vinkel, en Jan Spit en Robert van Erp van de Heemkundevereniging 'De Heerlijkheid Herlaar' uit Sint-Michielsgestel.

3: Waarschijnlijk is Dick Dirks terechtgekomen bij Cees Habraken, die op de Halse Barrier (gemeente Boxtel) woonde.

Schreef wij hem in onder den naam van
 Adanctus. (cp. Pro: Rom. in die 30 Augusti).
 Zijn Stoffelijke wensch is opgegraven en, gedekt
 met de Nederlandse Driekleur, overgebracht naar
 Vinkel en aldaar begraven 24 November 1944.
 Wij hebben zijne nagedachtenis herdacht in
 het document, dat wij, in lood gesloten, deden
 inmeetselen achter een hardsteenen gedenksteen
 in de muur ter evangeliezijde van onze kerk.
 Op dezen steen staat vermeld, dat wij dit
 gedenk teeken plaatsten: In piam et gratam
memoriam eorum, qui a Brabantia etc.
fortiter pugnaverunt pro patria et libertate nostra
diebus 8 Sept. 1944... perierunt hic et sepulti
 sunt. ... Zoo blijft zijne herinnering hier
 te H. Michiels Gestel voortleven.
 C. Lübberts, parochie

9 Juni 1945.

Het verhaal van de loden koker

De zoektocht naar de loden koker, die ergens in de Michaëlkerk te vinden zou moeten zijn, begon met een uittreksel d.d. 9 juni 1945 uit het Doodenboek en Memoriale van de parochie H. Michaël, die in het bezit was van de familie van der Lee uit Vinkel.

Hoe dat daar ooit is gekomen is niet bekend, maar mogelijk is dat redelijk kort na de Tweede Wereldoorlog gebeurd.

Jan Spit

Heemkundevereniging 'De Heerlijkheid Herlaar' kreeg dit document in 2023 voor het eerst onder ogen, via de gebroeders Jan en Mark van der Lee, twee neven van Piet van der Lee. Samen met hen en vertegenwoordigers van de gemeente Sint-Michielsgestel werd afgesproken dat we zouden proberen de loden koker te vinden. Nadat het parochiebestuur toestemming had gegeven konden we aan de slag.

Het uittreksel uit het Doodenboek geeft een zeer bruikbare aanwijzing die het mogelijk maakte gericht te gaan zoeken. Het document vermeldt namelijk een stuk tekst op een plaquette, die in 1945 in de Michaëlkerk is aangebracht. Deze plaquette bevindt zich "aan de evangeliezijde" van de kerk. Dit is altijd de linkerkant van het altaar, als je ervoor staat. Ter hoogte van de preekstoel bevindt zich inderdaad een plaquette, die de toenmalige pastoor Cornelis Lübberts in 1945 heeft laten aanbrengen na de bevrijding van ons dorp.

Na onderzoek met een metaaldetector en in samenspraak met bouwbedrijf Roelofs, hier uit Sint-Michielsgestel, werd besloten de plaquette niet te verwijderen. Het risico van beschadiging

Mark van der Lee, Robert van Erp, Jan Spit en Jan van der Lee bekijken de inhoud van de loden koker. Zij hebben ook geregeld dat er een gedenkteken voor Piet van der Lee kwam en organiseerden de herdenking en de tentoonstelling.

werd te groot geacht. Gelukkig zit de plaquette aan de ene zijde van een spouwmuur en na wat meetwerk werd aan de andere zijde een steen gemarkeerd met een kruisje, het bekende symbool dat je ook altijd op schatkaarten aantreft als je op zoek bent naar een ergens begraven schat. Op die plaats zouden we verder moeten zoeken en inderdaad troffen we, na twee stenen verwijderd te hebben, de loden koker daar ook aan.

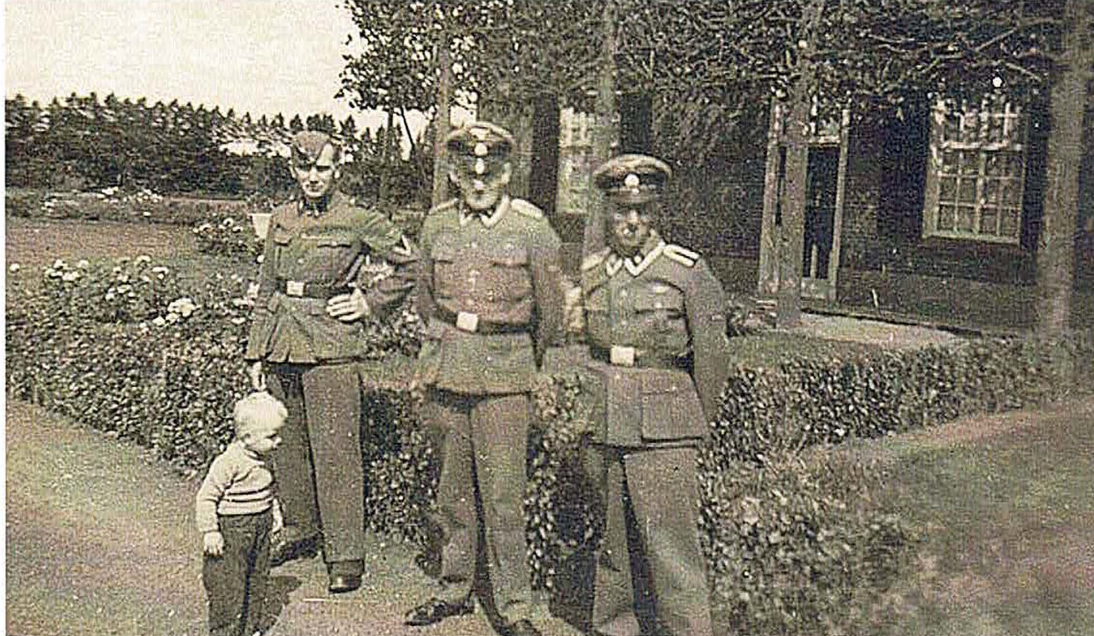
Op vrijdag 23 augustus 2024 werd de koker opengemaakt. Tot die tijd was er al volop gespeculeerd over de inhoud: zouden we te weten komen waarom Piet van der Lee en zijn medeverzetsstrijders op 8 september 1944 in Sint-Michielsgestel waren? Was het om een wapen- en munitiedepot op Zegenwerp te overvallen, waren ze op weg naar Kamp Vught om gevangenen te bevrijden? Of waren ze op weg naar een wapendropping in de buurt van Cromvoirt? Op deze vraag gaf de inhoud van de loden koker geen antwoord. Wat we in de koker aantroffen waren twee handgeschreven pagina's door pas-

toor Lübbers. Ze waren deels in het Latijn, deels in het Frans en beschreven o.a. enkele krijgshandelingen in de laatste fase van de oorlog in ons dorp. Daarnaast beschreef pastoor Lübbers wie de belangrijkste wereldleiders en legeraanvoerders van dat moment waren. Dankzij de bereidwillige medewerking van een oud-docent van Gymnasium Beekvliet, de heer Puttiger, beschikten we al binnen enkele dagen over een prima vertaling. Verder troffen we in de koker enkele postzegels uit de oorlogsjaren aan, een bankbiljet van 1 gulden en een prentje van de H. Michaël.

Was de inhoud van de koker een teleurstelling? Het zou natuurlijk mooi geweest zijn als we antwoord hadden gekregen op de vragen rondom Piet van der Lee. Maar die antwoorden kregen we niet. Wel vond pastoor Lübbers het belangrijk de naam van Piet, een onbekende in Sint-Michielsgestel, in het document op te nemen. Blijkbaar had zijn verzetsdaad veel indruk

gemaakt bij de mensen in het dorp Sint-Michielsgestel en is het vermeld van zijn naam in het document op zich al een hele eer. De inhoud van de twee pagina's geeft ook voldoende stof tot verder heemkundig onderzoek, met name waar het gaat om de namen van de Poolse inzittenden van de glider die op 19 september 1944 in ons dorp neerstortte.

Drie Waffen-SS'ers voor de monumentale boerderij van Janus Kapteijns. De peuter is Erik, het zoontje van Eric Bartels. (foto: familiearchief Van den Heuvel)

SS'ERS INGEKWARTIERD IN ONS DORP

Jan van den Broek

Tijdens de Tweede Wereldoorlog woonden bij enkele Gestelse gezinnen SS'ers. Jan van den Broek tekende in maart 2024 op wat Jetty van den Heuvel (* 18-12-1936) daarover vertelde. Zij was een dochter van Dorus van den Heuvel en Hanneke van den Helm, die destijds op de hoek Schijndelseweg-Seminarielaan woonden. Jan schrijft ook over de SS'er die een tijd bij hen thuis woonde.

Jetty van den Heuvel

“Bij Janus (Adrianus) Kapteijns en ook bij ons thuis, bij Dorus van den Heuvel waren SS'ers ingekwartierd”, vertelt Jetty. “Eric Bartels zat samen met zijn Oostenrijkse vrouw en hun zoontje Erik bij ons op de Schijndelseweg. Erik speelde vaak met mijn broertje Theo van

den Heuvel. Nou ja, spelen, het was dikwijls oorlogje voeren tussen die twee, met het gevolg dat Theo het kippenhok in moest en daar ging het oorlogje voeren soms nog verder achter het gaas! Op de foto is de soldaat rechts waarschijnlijk Eric Bartels uit Aalsmeer”

Jetty vertelt verder: “Toen het einde van de oorlog in zicht was, zaten er in de schuur van Janus Kapteijns ongeveer een 30 evacuees uit Schijndel. Een van hen was familie De Laat uit Schijndel. Deze evacuees waren gevlucht omdat er in Schijndel hevig werd gevochten met de geallieerden.”

De boerderij van Janus Kapteijns is tijdens de bevrijding afgebrand, tegelijk met de boerderij daar schuin tegenover en boerderij

Jan van den Broek heeft de foto opgestuurd naar het Nationaal Monument Kamp Vught, dat Stijn Reurs raadpleegde, een deskundige op het terrein van SS-uniformen. Hij schrijft:

Dit zijn zonder enige twijfel drie Waffen-SS'ers. Geheel links staat een SS-Sturmmann (soldaat eerste klasse), de persoon in het midden en de persoon rechts hebben beiden de rang van SS-Unterscharführer (sergeant). Indien deze foto bij Beekvliet is geno-

men, ligt het voor de hand dat zij behoorden tot de derde compagnie van het SS-Wachbataillon Nordwest (later SS-Wachbataillon 3 genoemd). Deze derde compagnie bestond uit drie Züge, oftewel drie (bewakings-)pelotons, die verdeeld waren over de kampen in Haaren en Sint-Michielsgestel.

In Haaren lag één Wachzug en in Sint-Michielsgestel lagen er twee, namelijk een Wachzug én een Rekrutenzug - in deze laatste werden nieuwe rekruten opgeleid.

Het zou mij overigens niets verbazen als het alle drie Nederlanders zijn; het lagere SS-personeel van het SS-Wachbataillon - voor een deel zelfs ook de onderofficieren, zoals SS-Unterscharführer - bestond vrijwel geheel uit Nederlanders, zodat ik vermoed dat de SS-Sturmmann links sowieso Nederlands is.

Overigens heb ik zo'n tien jaar geleden een camera-interview opgenomen met een Rotterdammer die in 1943 dienst nam bij de Waffen-SS en die in Sint-Michielsgestel bewaker was.

't Hof, die tussen de Gemondseweg en de Geenenberg stond. Toevalligerwijs heetten alle drie de eigenaren van die boerderijen Kapteijns.

Jan van den Broek

Op een gegeven moment kwam in de oorlog een jonge SS'er, die gestationeerd was op seminarie Beekvliet, met een heel lastige vraag bij mijn vader, Jan van den Broek aan huis: "Of hij met zijn gezin bij ons in kon komen wonen. Hij had twee kleine kinderen en de derde was onderweg". We hadden namelijk een groot huis, er kon wat dat betreft nog wel een gezin bij. Maar mijn vader was er

niet blij mee, maar ja wat moet je er mee? Die SS'er, Toon Riedijk (uit Herkingen, Goeree-Overflakkee) zei: "je mag ook gewoon nee zeggen en dat zal verder geen consequenties hebben".

Vader moest kiezen uit twee kwade: hij kon wel zeggen dat nee-zeggen geen consequenties zou hebben, maar is dat ook zo? En als hij ja zou zeggen, zat hij met een SS'er opgescheept. Hij heeft vervolgens ja gezegd en het is verder goed verlopen. Kort daarna is Mientje Riedijk geboren. Mijn vader heeft mij verteld dat Mientje en ik samen in de wieg hebben geslapen, nou ja, wieg, het was gewoon een grote kist. Het waren nette mensen en we zijn na de oorlog contact blijven houden met de familie Riedijk, wat echter wel moeilijk ging omdat de brieven van ons in Herkingen werden achtergehouden. Toon was immers een SS'er en hun kinderen hadden daar ook last van, ook op school. Toon en zijn vrouw Hanne hebben in de Harskamp gevangen gezeten.

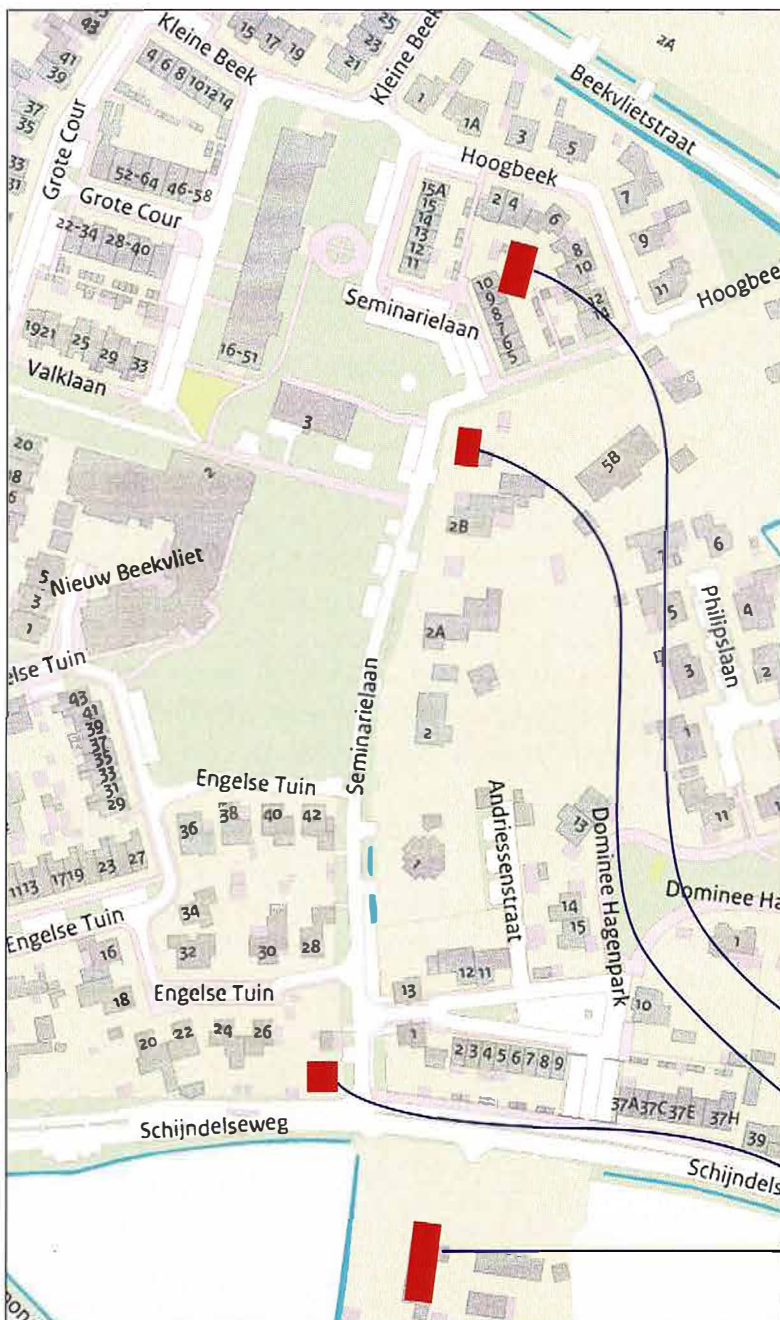
Toen ze 50 jaar getrouwd waren, zijn we er op de gouden bruiloft geweest. Ook daarna zijn we nog verschillende keren bij hen op bezoek geweest en zij ook hier. We zijn op de uitvaart van Hanne geweest, 17-18 jaar geleden en ook bij Toon ongeveer 15 jaar geleden. Maar we konden wel merken aan de kinderen dat ze niet zo gesteld waren aan herinneringen van de oorlog en toen is ook het contact beëindigd. Wij denken dat ze er liever niet meer aan herinnerd willen worden en dat respecteren we dan ook.

Bij Theodorus van de Sande op Seminarielaan 4 was de SS'er Van Roosmalen ingekwartierd.

De woningen waar SS'ers inwoonden.

Van boven naar beneden:

- familie van den Broek (Beekkant 2, voorheen B121, ca. 1970 gesloopt),*
- familie van de Sande (Seminarielaan 4, voorheen B 120),*
- familie van den Heuvel (Schijndelseweg 37, voorheen B118) en*
- familie Kapteijns (Schijndelseweg 40, voorheen B114).*

Waar staat dit boerderijtje?

Op deze vraag, die we in de vorige editie stelden, kregen we geen enkele reactie. We weten dus nog niet waar de boerderij staat.

De foto staat op de website bhic.nl en volgens de beschrijving staat op Nieuwstraat 28 een woonhuis uit 1908. Die beschrijving past bij het huis waar voorheen de familie van Griensven woonde, die daar vroeger een houtzagerij had.

Bij de beschrijving is blijkbaar een verkeerde foto geplaatst.

nieuwe vraag

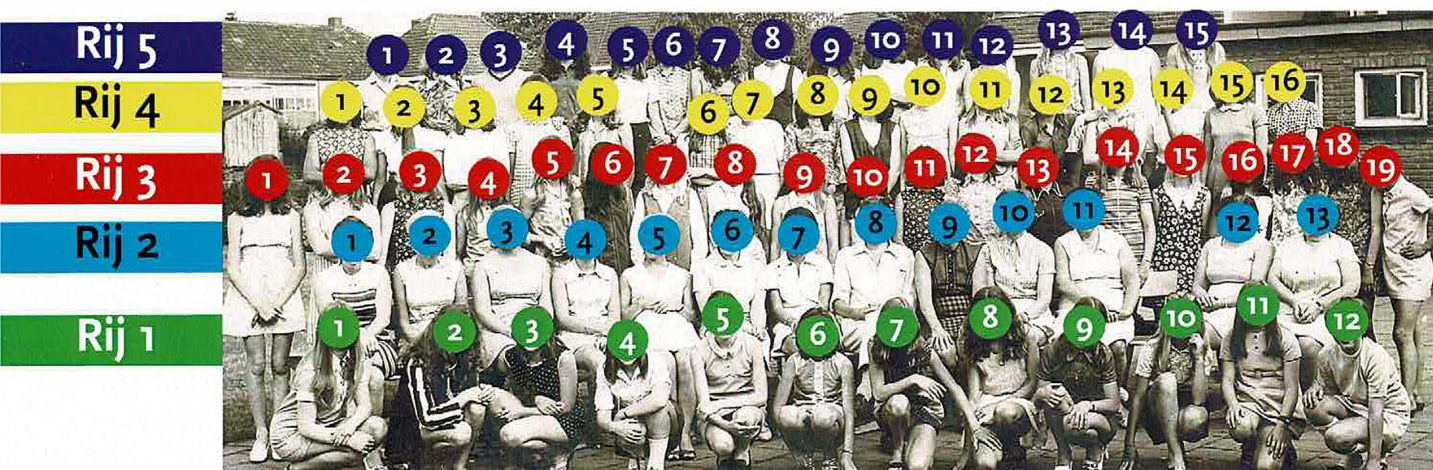
Rond 1968 werd deze foto gemaakt van alle leerlingen en personeelsleden van de huishoudschool.

Herkent u mensen op deze foto?

Stuur uw antwoord naar

Ruwenbergstraat 38, 5271 AG Sint-Michielsgestel
of het e-mailadres:

redactie@deheerlijkheidherlaar.nl.

Tussen de rivier De Dommel en de Nieuwstraat, vroeger de Heesakkerschen weg geheten, lagen vanaf de Ceintuurweg tot aan de laan naar de Kleine Ruwenberg een aantal landbouwpercelen, de Dommelakkers genaamd. Het gebied werd wel het Voordorp genoemd.

De Dommelakkers, Gestels eerste bedrijventerrein

Sjef van Hulten (archiefonderzoek Jef van Veldhoven)

Tussen 1663 en 1785 werden zeven akkerpercelen beschreven die 'opden Dommelacker' lagen, te weten: percelen van de weduwe Hendrik Spierings, Francis van der Kammen, Jan van der Meijden, de weduwe Andries Smulders en Rogier van Osch Baron de Grancy. In de loop der jaren zijn de percelen nog wel van eigenaar gewisseld. Vanaf het eind van de 19e eeuw kwam daar verandering in en gingen verschillende akkers bebouwd worden. Er vestigden zich diverse bedrijven, die hierna besproken worden.

De zandweg wordt een grindweg

In 1865 besloten de Provinciale Staten van Noord-Brabant dat de Heesakkerschenweg van Sint-Michielsgestel naar Den Dungen verhard moest worden. Veertig procent van de kosten kwamen voor rekening van de gemeenten en zestig procent voor de provincie. Ter ondersteuning van de gemeente werd door de heer Beraïl van de Kleine Ruwenberg een intekenactie ondernomen om aan de bewoners een bijdrage te vragen

De Dommelakkers op de kadastrale kaart van 1832. (bron: BHIC, archieven, minuutplans)

Hetzelfde gebied in 2024. (bron: ruimtelijkeplannen.nl)

voor de aanleg van een grindweg vanaf de kom van het dorp tot aan de Ruwenberg. Er werd voor een bedrag van ca. f 2.600 ingetekend. In 1870 werd de weg aangelegd. Daarna werd de grindweg van Sint-Michielsgestel naar Den Dungen door de bewoners de Nieuwstraat genoemd. In 1952 werd dit de officiële naam.

Van akkers naar bedrijventerrein

Vanaf 1877 kwamen er allerlei bedrijven op het terrein van de Dommelakkers. Er vestigde zich een bierbrouwerij, een grof- en hoefsmederij, een slagerij, een koperslager, een was- en strijkinrichting en een timmerbedrijf. Als laatste kwam er een R.K. Jongensschool en Patronaat. Er volgt nu een kort overzicht van genoemde bedrijven en de school.

Bierbrouwerij 'De Kolk'

In 1877 vestigde zich bierbrouwerij 'De Kolk', later zou de naam veranderen in brouwerij 'Brabantia'. In mei 1877 kwam Frans Timmermans met zijn gezin vanuit Helmond naar Sint-Michielsgestel. Hij kocht een akkerperceel van Marinus van der Kammen en bouwde bierbrouwerij 'De Kolk'. Zijn zoon Frans nam in 1881 het bedrijf over en bouwde dit verder uit; onder meer met een woonhuis. Vanaf 1886 tot halverwege de 20ste eeuw kwam de brouwerij verschillende malen in andere handen. In 1923 kocht Huub van de Westelaken de brouwerij. Hij verbouwde het pand en installeerde apparatuur en veranderde de naam in brouwerij 'Brabantia'. Hij

*De bierbrouwerij ca. 1948. Bij de deur staan v.l.n.r. Janus van Oorschot en Harrie van der Ven.
(foto BHIC, identificatienummer: BHIC FOTOSM.1550)*

brouwde verschillende biersoorten: tussen-bier van 4,6%, lager van 4% en zwaar bier van 6%. Dit bier werd ook wel buffelbier genoemd.

Naast het brouwen was er sinds 1924 ook een agentschap voor bier: van de bierbrouwerijen De Drie Hoefijzers en Dommelsch bier. In 1948 kreeg Van de Westelaken een hartaanval en daar er geen opvolger was, stopte de brouwerij. Het agentschap voor Drie Hoefijzers en Dommelsch bier bleef tot ca. 1965 bestaan.

In 1989 werd de brouwerij afgebroken, het woonhuis staat er nu nog (Nieuwstraat 33).

Grof- en hoefsmederij

In 1885 begon weduwe Hendrika Goossens (geb. 5 mei 1821) een grof- en hoefsmederij op de Dommelakkers. Hendrika was gehuwd geweest met Piet van den Nieuwenhuizen. Het gezin van Piet en Christina van den Nieuwenhuizen waren vier kinderen geboren.

In het patentregister (1880) staat de weduwe vermeld als grof- en hoef-

smid, schoenmaker en loonslachter.

In 1895 werd het bedrijf voortgezet door Marinus van den Nieuwenhuizen. Enkele jaren later nam Martinus Gielens de smederij over. In 1923 werd de smederij omgebouwd tot een bakkerij door Willem Berkelmans.

Bakkerij Willem Berkelmans

In 1924 begon Willem Berkelmans, getrouwd met Jaan van der Donk, een bakkerij op Nieuwstraat 49. Voor de uitvoering van zijn bedrijf wilde hij een elektromotor plaatsen, waarvoor hij een vergunning aanvraagde bij het gemeentebestuur. In het kader van de Hinderwet was die vergunning noodzakelijk. Rond 1925 werd de bakkerij uitgebreid met een kruidenierswinkel. Op 20 mei 1960 werd de bakkerij opgeheven. Nu is er naast het woonhuis een cafetaria (Nieuwstraat 51 en 53).

Koperslager Adrianus van Engelen

In 1908 begon Janus (Adrianus) van Engelen een eigen bedrijf. Van oorsprong was hij koperslager en later ook actief in rijwielen en motoren. Met de opkomst van de auto ging hij daarin verder. Daar paste later een taxibedrijf en een benzinepomp bij (nu Nieuwstraat 55-55a).

Janus van Engelen kwam oorspronkelijk uit Leende. Hij kwam in ons dorp terecht omdat hij op de Hoge Stoep een leuke band kreeg met zijn fiets. Hij klopte daar bij de familie Van der Heijden aan en er was een vriendelijke dame die hem de plakspullen gaf. Hij plakte zijn band en het contact bleef. Later werd het zijn vrouw, Johanna van der Heijden. Er werden zeven kinderen geboren: drie meisjes en vier jongens. De zonen Jan, Toon en Frans namen later het garagebedrijf van hun vader over.

In de bakkerij Willem Berkelmans zat van 1885 tot 1923 een smederij. (foto: archief heemkundevereniging)

De bakkerswinkel werd naar voren uitgebouwd. Nu zit er cafetaria 't Toppunt in. (foto: heemkundevereniging, Thijs Braam)

Garage van Engelen door de jaren heen. (foto's: archief heemkundevereniging); derde foto ca. 1960. Voor de voordeur staan Jan van Engelen en zijn zoon Fransje. (foto: archief heemkundevereniging)

In 1975 nam Hans van Engelen de garage inclusief benzinepomp over. De Nieuwstraat was een drukke straat, waar dagelijks veel auto's passeerden en velen lieten de benzinetank in de Nieuwstraat vullen. De ontwikkeling van de automobieltechniek nam een grote vlucht en die deed Hans uiteindelijk besluiten om met de garage te stoppen (1990). Er was te weinig (parkeer)ruimte om én de garage én de pomp voort te zetten. In 2015 deed Hans ook de benzinepomp van de hand.

Wasch- en Strijkinrichting 'De Dommel'

Achter garage Van Engelen was in 1908 door Hannes van der Heijden beter bekend als 'Hannes den Bleker' de Wasch- en Strijkinrichting De

Dommel gestart.

Hannes was een broer van Johanna van Engelen – van der Heijden. Men deed er niet alleen Wasschen en Strijken maar ook Stoomen en Verven, getuige het logo. In 1917 diende Van der Heijden een verzoek in tot plaatsing van een stoommachine ter grootte van zes paardenkracht. Burgemeester en wethouders van Sint-Michielsgestel verleenden de vergunning. In het bedrijf waren dan zes personen werkzaam: drie in de waschinrichting, één man en twee vrouwen en drie vrouwen in de strijkinrichting.

Omstreeks 1955 werd de wasserij overgenomen door Paul van Engelen ook bleker van beroep. De wasserij is jaren geleden en nu staat er een woonhuis (Nieuwstraat 47)

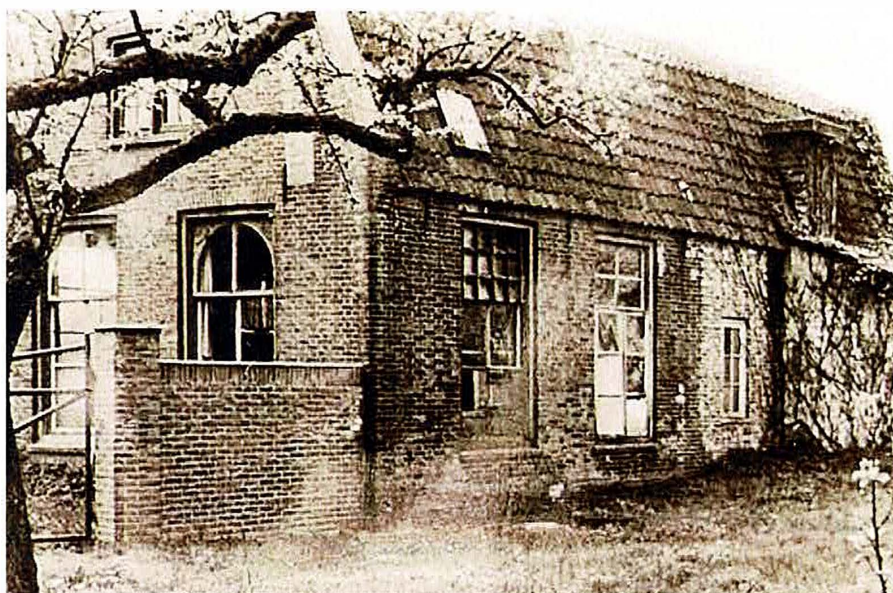
Timmerbedrijf Jan van der Linden

Jan van der Linden begon als leerling timmerman bij zijn oom Frans Bierens op Nieuwstraat 39. In 1910 behaalde hij het diploma timmerman-gezel. Hij haalde tekenlessen in Den Bosch op zaterdagmorgen en tekende 's avonds voor ome Frans. In 1917 begon hij als zelfstandig aannemer op de Dommelakkers in de oude timmerwinkel. In 1924 verhuisde hij met zijn eenmanszaak naar de Schijndelseweg. Jan van der Linden was niet alleen een ondernemend en hardwerkende zakenman. Hij was ook maatschappelijk in het dorp actief. Hij richtte een Avondtekenschool op, was oprichter en commandant van de vrijwillige brandweer, medeoprichter van een toneelvereniging, bestuurslid vakopleiding bouwbedrijf en examinator voor de vakopleiding. Toen hij het bedrijf begon als eenmanszaak was Marinus de Kort de enige werknemer.

Deze afbeelding stond op de papieren draagtassen voor het schoon wasgoed.

Het pand van Wasserij De Dommel. Zo te zien was de wasserij niet meer in bedrijf toen de foto gemaakt is. (foto's: archief heemkundevereniging)

R.K. Bijzondere Jongensschool en patronaat (1911)

In de tweede helft van de 19e en het begin van de 20ste eeuw heerste de schoolstrijd. Uiteindelijk mondde die strijd uit in een stelsel van onderwijsvoorzieningen waarbij er onderscheid werd gemaakt tussen openbare en bijzondere scholen. De openbare scholen vielen onder verantwoordelijkheid van het openbare bestuur (gemeenten en rijk). De bijzondere scholen onder verantwoordelijkheid van schoolbesturen die door ouders werden bemand. De schoolstrijd mondde er uiteindelijk in uit dat ouders vrij waren om scholen naar eigen inzicht op te richten en dat deze scholen in financiële zin gelijk werden gesteld met openbare scholen. Deze financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs kwam in 1917 tot stand en kreeg voor het basisonderwijs gestalte in de Lager Onderwijswet van 1920. In die tijd had ons dorp ook een openbare school, gevestigd op wat nu het Johan Friso-plein is.

In 1911 waren de R.K. Bijzondere Jongensschool en het Patronaat gebouwd op de Dommelakkers. De toenmalige voorzitter van het kerkbestuur pastoor Wolters heeft het initiatief genomen om de nieuwe school daar te bouwen, gelegen naast Garage van Engelen. De grond was reeds voor het grootste deel in eigendom van het kerkbestuur. De fraters van Tilburg waren bereid de leiding van de school op zich te nemen. Op 1 juni 1911 werd de nieuwe school officieel ingezegend. In oktober 1968 werd met enige weemoed de Dommelakker in de Nieuwstraat verlaten. Niet veel later zou de oude school worden gesloopt, om plaats te maken voor nieuwbouw op het Willem Alexanderplein.

Slagerij Jan van der Linden

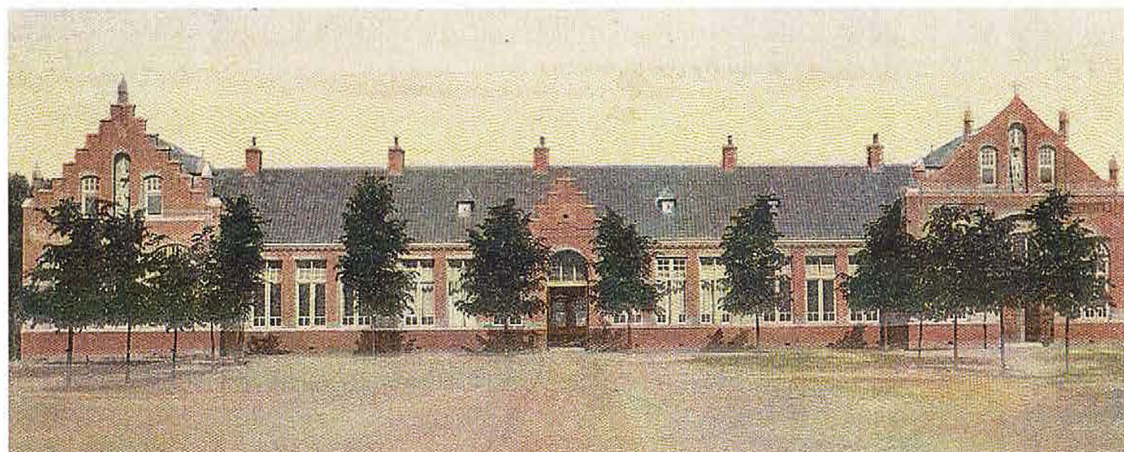
In 1870 kocht Jan van der Linden het perceel op de Dommelakkers. In 1900 vestigde hij zich in het pand en begon er een slagerij. Deze werd in 1912 overgenomen door de in Den Dungen geboren Jan (Johannes) Cooijmans (1886-1975). Jan was een zoon van

de vleeshouwer Ad Cooijmans uit Den Dungen. Ad was ambitieus en wilde naast een slagerij samen met zijn broer Martien ook een supermarkt openen. Op 1 januari 1976 werd zoon Mari Cooijmans eigenaar van de zaak. In 1979 werd het bedrijf opnieuw geopend, maar nu als speciaal slagerij. In 2001 heeft de zoon van Mari, Ad Cooijmans, het bedrijf overgenomen. In 2005 werd de zaak weer verbouwd en gemoderniseerd.

De verdwenen Dommelakkers

De Heesakkerschen weg was tot 1870 een zandweg. Daarna werd het een grindweg en de Gestelse bewoners spraken vanaf die tijd van de Nieuwstraat. Deze straat liep ongeveer parallel aan de Dommel en het tussenliggende gebied was een landbouwgebied met akkerpercelen. Op oude landkaarten staat het gebied aangeduid als Dommelackers. Vanaf 1870 ging het gebied geleidelijk aan bebouwd worden. In vijftig jaar tijd vestigden zich er bedrijven en winkels. De Dommelakkers waren daarmee voorgoed verdwenen.

De R.K. jongensschool en patronaat.
(afbeelding:
archief heemkundevereniging)

Romeins Halder was een vicus, een nederzetting met enig economisch belang. Voor de aan- en afvoer van goederen én reizen in het algemeen, waren verbindingen nodig, zowel over land als water. Wie denkt aan mooie rechte verharde Romeinse wegen (heerbanen), komt bedrogen uit. Men leefde in en met de natuur.

Voorden in de omgeving van Romeins Halder

Peter van den Brand

Vaak kon gebruik gemaakt worden van de beken en rivieren, maar zeker niet altijd. Tijdens de droge zomerperiodes - bij lage waterstanden - kon men beschikken over simpele zand- en bospaden. Voor het oversteken van beken en riviertjes werd dan gebruik gemaakt van voorden.

Kenmerken voorden

Een voorde is een doorwaadbare plaats in een beek of rivier. Een oud-Brabantse woord voor voorde is waaistap.

Veel dorpen en steden zijn ontstaan bij doorwaadbare plaatsen, zoals bijvoorbeeld de plaatsen Helvoirt en Cromvoirt. Voorden waren vaak natuurlijke ondiepten in een beek of rivier waarover de reizigers of boeren met hun paard en wagen konden oversteken. Soms was het nodig om ondiepten dwars door de beek of rivier te creëren om te gebruiken als voorde. Een voorde kon daarvoor in perioden van hoge waterstanden uitspoelen door de kracht van het water. Om deze reden werden voorden vroeger soms vastgelegd met behulp van stenen of takkenbossen. Ook moest de voorde goed bereikbaar en goed zichtbaar zijn én als veilig te onderscheiden zijn.

Tot het einde van de negentiende eeuw bestonden de wegen veelal uit uitgereden karrensporen. In regenrijke perioden waren

deze wegen nauwelijks of niet begaanbaar. Er waren slechts weinig bruggen; men passeerde de beken en rivieren via de voorden. Maar deze doorwaadbare plaatsen konden in de winter en na zware regenval vrijwel niet gebruikt worden. Het doorwaden van de rivier of beek met bijvoorbeeld paard en wagen zou dan gelijk hebben gestaan aan zelfmoord. Op oude kaarten zijn deze plekken in de rivieren en beken vaak terug te vinden, als *waadbare plaats* of *niet altijd waadbare plaats*.

Al vanaf het begin van de negentiende eeuw verdwenen de voorden geleidelijk uit het landschap door de aanleg van bruggen. Boeren hadden vaak grote weerstand tegen het verdwijnen van de voorden, omdat ze overstromingen vreesden door de aanleg van bruggen en duikers op hun grondgebied. Bruggen kunnen een goede waterafvoer blokkeren en duikers kunnen verstopt raken. Gevolg: overstroming.

Het gemis van een brug was in de zomermaanden meestal nog niet zo erg. De beken en rivieren lagen dan dikwijls toch zo goed als droog en waren makkelijk over te steken. Op de plek van een voorde werd soms een vonder (een eenmansbruggetje) gebouwd. Via een dergelijke vonder kon de persoon

die bijvoorbeeld het vee begeleidde droogvoets de andere oever bereiken terwijl het vee door het water waadde. Ook de zondagse wandeling naar de kerk kon hierdoor met droge voeten volbracht worden.

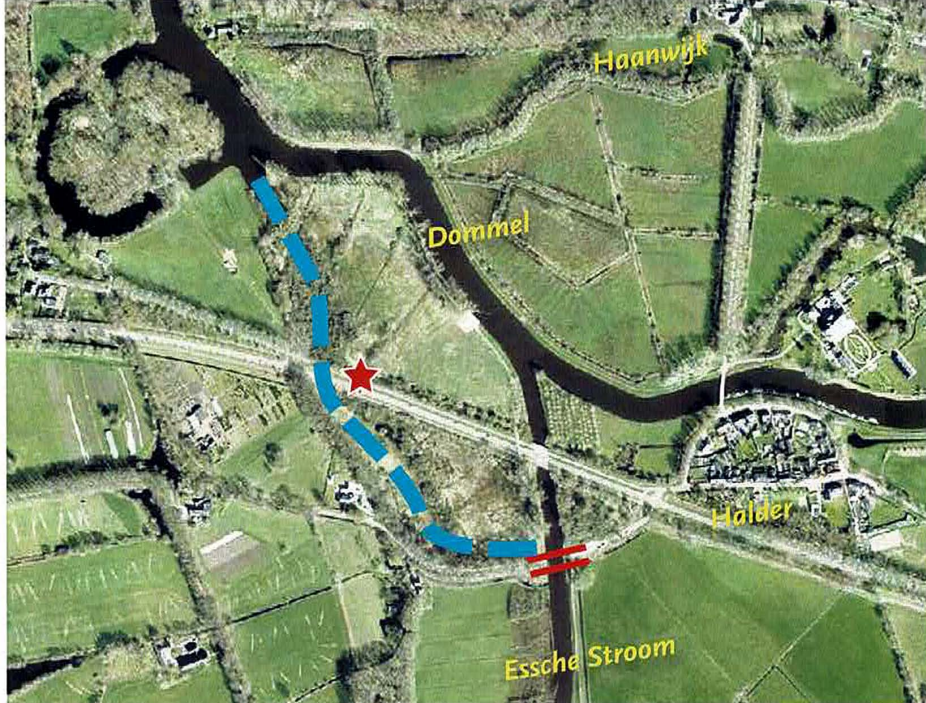
Dat de voord en tot in de 19e eeuw bleven bestaan heeft met geld te maken. De voord en waren in vergelijking met bruggen goedkope hulpmiddelen. Voorden vroegen weinig onderhoud en waren bovendien gedurende een belangrijk deel van het jaar goed te gebruiken.

Door de toenemende aandacht voor landschap, recreatie en cultuurgeschiedenis zijn de voord en weer opnieuw in de belangstelling komen te staan.

Voorden met naam en toenaam

Zonder de pretentie volledig te zijn, hieronder een aantal voord en in de omgeving van Halder. Er kan niet altijd met zekerheid vastgesteld worden of deze voord en er in de Romeinse tijd ook daadwerkelijk waren of als zodanig in gebruik waren. Maar als er sprake is van een te duiden toponiem in combinatie met Romeinse vondsten ter plekke, dan is gebruik van deze voord en in de Romeinse tijd een stuk waarschijnlijker.

Onder: De voord en op Den Hogert in Gemonde is er nog!
In 1838 lag daar de Hooibrug. In 1920 was die verplaatst omdat de Dommel was rechtgetrokken, waardoor de meander een 'stille Dommel' werd.

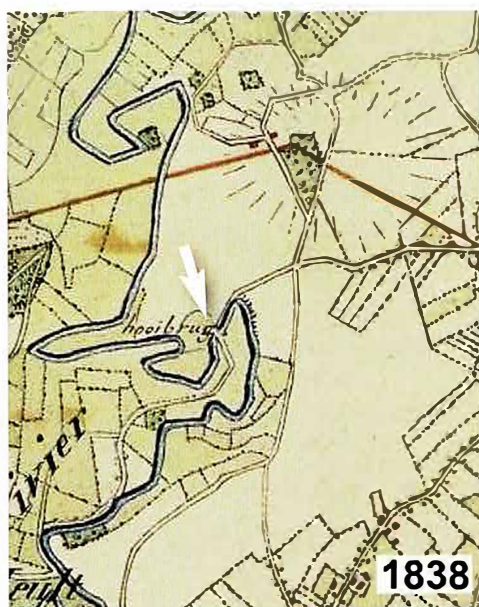
- — — Vroegere loop Esschestroom (toen: Dieze)
- ★ oude grenspaal
- = = de Diezevoort

De Diezevoort nabij Halder

Deze voord en was gelegen over de loop van de Esschestroom ten westen van de voormalige Herlaarsebrug. De plaats van deze voord en werd nog tot 1975 gemarkeerd door een grenspaal¹. In de nabijheid hiervan is in de zestiger jaren van de vorige eeuw de muntschat van ruim 5.000 Romeinse munten gevonden, hetgeen het waarschijnlijker maakt, dat deze voord en tijdens de Romeinse periode ook daadwerkelijk als zodanig in gebruik was.

De Waaistap nabij Gemonde²

De reiziger, al of niet met de ossenkar, zal zijn vertrokken vanuit Romeins Halder, richting de (latere) Halderse akkers, de Theereheide en Zegenwerp.

Op de plek van de oude brug werd de Dommel gedempt; de weg kruiste de riviermeander. De foto werd gemaakt 'vanaf' de rode stip. (foto Heemkundevereniging, Thijs Braam)

Vervolgens zal deze reiziger waarschijnlijk nabij Romeins De Hogert de Dommel zijn overgestoken door middel van de voorde de Waaistap. De huidige zandweg de Waaistap heeft hieraan zijn naam te danken. Op De Hogert zijn diverse Romeinse vondsten gedaan.

De voorde over het riviertje de Aa ³

Vanuit Romeins Halder naar het noordoosten, moest allereerst de Dommel worden overgestoken. Een voorde ter hoogte van het huidige dorp Sint-Michielsgestel of ter hoogte van Romeins Ruimel? Of allebei? We weten het niet!

Voor het verdere vervolg van de reis naar het (noord)oosten moest de Aa worden overgestoken. De voorde waarvan gebruik werd gemaakt, is in 2017/2018 teruggevonden door de vondst van een groot aantal munten uit de periode 90 v. Chr. tot 180 n. Chr.

De samenstelling van de munten, zowel zilver als brons, wijst erop dat waarschijnlijk geen sprake is van een eenmalige depositie, maar van rituele depositie voor een veilige oversteek, gedurende een langere periode.

De Schoirvoort nabij Esch ⁴

Vanuit Romeins Halder naar het zuiden over de zandrug, die gelegen is tussen de Dommel en Esschestroom, kon Romeins Esch worden bereikt. Ook in vroegere tijden liep de Esschestroom (vroeger ook wel Dieze genoemd) door Esch en in deze waterloop bevond zich ook hier een doorwaadbare plaats. Vermoedelijk heette deze voorde 'de Schoirvoort'. Bij doorwaadbare plaatsen of voordes ontstonden dikwijls dorpen en Esch is hoogst waarschijnlijk ook op deze wijze ontstaan. De voorde in Esch was een belangrijke verbindingsschakel richting o.a. het zuiden. Uit de Romeinse tijd dateert ook nog een knuppelweg tussen Esch en Haaren, gedeeltelijk gelegen langs de oude Leij (een andere waterloop die richting Helvoirts Broek loopt). Ook in Esch zijn belangwekkende vondsten uit de Romeinse tijd gedaan, getuige de vondst van de 'rijke graven'.

De voorde in Boxtel ⁵

Ook Boxtel wordt geacht te zijn ontstaan aan een voorde. Komende vanaf de richting 's-Hertogenbosch kon men dan via Vught en Esch of via Hal Boxtel vanuit het noorden naderen. Vervolgens passeerde men de voorde (nabij de huidige Rechterstraat/Zwaanse brug) en reisde men verder via de Maastrichtsestraat richting Liempde en Sint-Oedenrode en verder naar het zuiden (Maastricht). Die doorgaande route zal reeds bestaan hebben nog voordat de eerste mensen zich in de buurt van die doorwaadbare plaats gingen vestigen. Dát die route oud is bewijst wel de vondst van restanten van een zogeheten knuppelweg tijdens rioleringswerkzaamheden in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Men vermoedt dat de resten van die toen gevonden knuppelweg mogelijk stammen uit de Romeinse tijd. Dit maakt het mogelijk, dat ook vanuit Romeins Halder gebruik werd gemaakt van deze route en voorde.

Helvoirt⁶

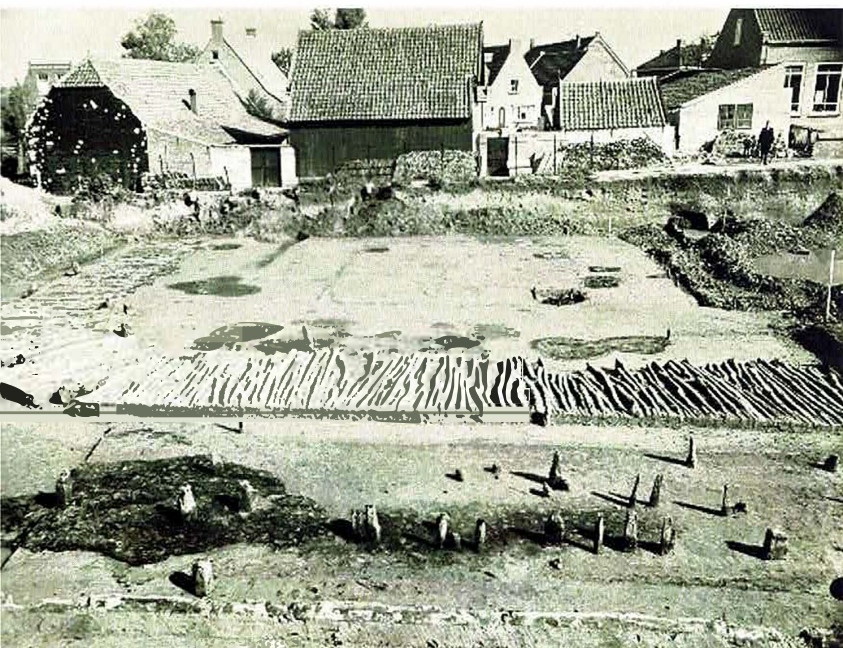
De naam Helvoirt komt van 'hel', een woest, moerassig gebied, met er doorheen een voorde ofwel een doorwaadbare doorgang, een weg door het Helvoirts Broek. De beek de Broekleij stroomt door een breed dal in merendeels open landschap van Haaren via Helvoirt naar Cromvoirt. Reizend vanaf Romeins Halder naar het westen of meer zuidwestelijk en v.v., is het alleszins voorstelbaar, dat aldaar de bewuste voorde werd gepasseerd. Er omheen – voor zover mogelijk – vergde waarschijnlijk kostbare tijd.

Cromvoirt⁷

De naam Cromvoirt is afgeleid van 'krom' (kromming van de beekloop) en 'voorde', een doorwaadbare plaats in een beek. In Cromvoirt was dat (ook) de Broekleij met een voorde ter hoogte van de Sint Lambertusstraat of de Loverensebrug. Reizend vanaf Romeins Halder naar het westen of meer noordwestelijk en v.v., is het alleszins voorstelbaar, dat aldaar de bewuste voorde werd gepasseerd. Er omheen – voor zover mogelijk - vergde waarschijnlijk kostbare tijd.

En de natuur was en bleef de baas

Het is vooral zaak de mogelijkheden van Romeins Halder voor scheepsvervoer en transport over de riviertjes te relativeren. De rivieren waren niet, zoals nu, gestuwd, bovendien sterk meanderend en bij hoog water was de reis stroomopwaarts geen sinecure.

Noordwaarts richting de Maas vanuit Romeins Halder (en v.v.) bood de Dommel méér mogelijkheden. Ook Romeins Ruimel, Romeins De Hogert en Romeins Esch konden waarschijnlijk in de regel over water wel worden bereikt. Verder naar het zuiden, oosten en westen, zal voor vervoer en transport toch vaak de ossenkar zijn gebruikt. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat we de meeste voorden in die richtingen aantreffen. Bij afwezigheid van bruggen werd hiervan dan ook dankbaar gebruik gemaakt.

Afrondend mogen we stellen, dat, gelet op de Romeinse vondsten ter plekke, de Diezevoort (Halder), de Schoirvoort (Esch), de voorde in Boxtel, de Waaistap (De Hogert/Gemonde) en de voorde om de Aa te passeren zijn te kwalificeren als waarschijnlijke Romeinse voorden. De voorden nabij Helvoirt en Cromvoirt zijn te kwalificeren als mogelijk Romeins.

NOTEN

- 1: Karel Leenders: Het Bossche Broek, veranderingen door de eeuwen heen, twee vermeldingen
• 1599: *opte Diesevoert aenden Heerlsschendyck [ook Herlairschendyck]*.
• 1776: *een perceel akkerland aan de Haldersendijk ter plaatse de Diesevoort*.
- 2: Heemkundevereniging Den Hogert Gemonde meldde: "De eerdere hooibrug was gelegen over de Dommel in het verlengde van wat nu de zandweg de Waaistap is. Deze toponiem verwijst naar een doorwaadbare plaats: een voorde".
- 3: Veilig naar de overkant, Rijksdienst voor Cultureel erfgoed
- 4: Nettie van de Langenberg: 'De ligging van Esch aan het water'.
- 5: MUBO. Het ontstaan van Boxtel, Ruud van Nooijen (2014).
- 6: BHIC, Rien Wols, Helvoirt in vogelvlucht (2022).
- 7: BHIC, Rien Wols, Cromvoirt in vogelvlucht (2014).

Een knuppelweg bestaat uit stukken rondhout die met twijgen of touw bijeen worden gebonden tot een mat, die op een zachte bodem werd gelegd om de route beter begaanbaar te maken.

Van de bestuurstafel

Beste leden,

Voor u ligt alweer de laatste Heertgang van het kalenderjaar 2024.

Afgelopen september en oktober stonden we in ons dorp uitgebreid stil bij het feit dat ons dorp 80 jaar geleden bevrijd werd van bijna viereneenhalf jaar Duitse bezetting.

In de eerste artikelen van deze Heertgang is uitgebreid aandacht besteed aan de activiteiten in het weekend van 7 en 8 september.

En op 20 oktober was het Petrus Donders-plein het podium voor allerlei herdenkingsactiviteiten.

Het is in de geschiedenis niet vaak voorgekomen dat we in ons land zo'n lange periode van vrede en vrijheid, maar zoals inmiddels wel duidelijk is geworden moeten we op onze hoede zijn: vrede en vrijheid zijn geen vanzelfsprekendheden maar wel zaken die we moeten koesteren.

In de komende periode tot 5 mei 2025 zullen er in ons dorp in het kader van 80 jaar bevrijding nog meerdere activiteiten plaatsvinden. Op de gemeentepagina in De Brug zult u hierover telkens tijdig worden geïnformeerd.

Boek over Oud-Herlaer

De vereniging Vrienden van Brabantse kastelen heeft haar jaarboek 2024 gewijd aan Oud-Herlaer. Jef van Veldhoven van onze heemkundevereniging heeft daarvoor informatie aangeleverd.

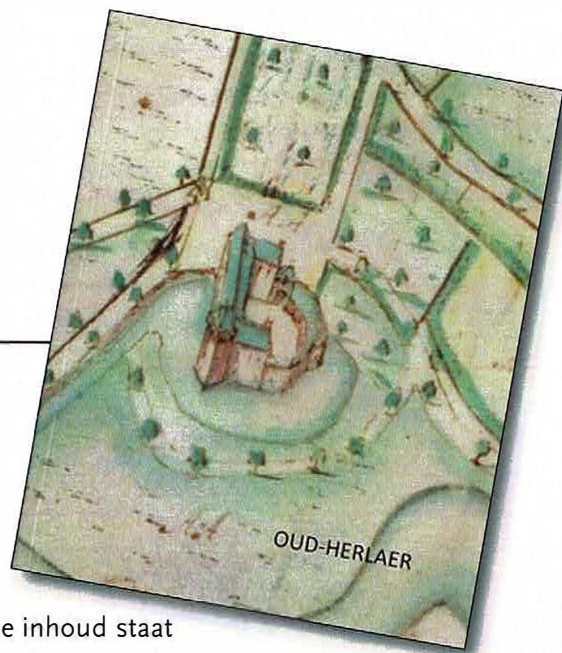
Het interessante boek bevat een hoofdstuk over het archeologisch onderzoek naar de vroegere motte-burcht uit de elfde of twaalfde eeuw en naar de boerderij uit de achttiende eeuw. Ook wordt er uitvoerig stilgestaan bij de geslachten die er hebben gewoond, waaronder uiteraard de Herlaers.

Op 19 november vindt in de Beekvlietboerderij onze **tweede Algemene Ledenvergadering** van dit jaar plaats.

Aanvang 19.30 uur.

Inmiddels hebt u de benodigde stukken voor deze bijeenkomst al ontvangen. Na afloop daarvan willen we u in de gelegenheid stellen een aantal boeken en tijdschriften te bekijken die onze archiefgroep in de afgelopen maanden apart heeft gelegd omdat er meerdere exemplaren van in ons bestand zitten. Mogelijk bent u hierin geïnteresseerd en we bieden ze dan ook te koop aan.

Rest ons nog u een goed najaar toe te wensen en, met alle feestdagen in december op komst, een warm begin van de winterperiode.

Over de inhoud staat op de website van de vereniging:

Opnieuw een prachtige uitgave van ons tijdschrift over Kasteel Oud-Herlaer met:

Drs. Ingrid Cleijne, ir. R. Gruben en drs. Sjaak Mooren Kasteel Oud-Herlaer: polygonale steenbouw op een mogelijke motte in het Dommeldal. Drs. Bas Aarts Oud Herlaer: aspecten uit de geschiedenis.

Het boek is te koop voor € 10.

Belangstellenden kunnen zich tot uiterlijk 1 december melden bij secretaris@deheerlijkheidherlaer.nl.

Wij bundelen de vraag en bij voldoende aanmeldingen hoeven wij geen portokosten te betalen.

Bestuur vereniging

voorzitter, *functie vacant*

- John Barendregt, secretaris
telefoon 06-53 49 13 28
- Toon van den Berg, penningmeester
telefoon 06-55 10 04 87
- Jan Spit, lid
telefoon 073- 551 48 28
- Robert van Erp
telefoon 06-51 41 92 72

Postadres

De Kemphaan 12
5271 LJ Sint-Michielsgestel

Website

www.deheerlijkheidherlaar.nl

E-mail

info@deheerlijkheidherlaar.nl

Bankrelatie

Rabobank Sint-Michielsgestel
IBAN NL54RABO0133.698.742

Contributie per jaar

Heemkundevereniging:

- € 20,- voor leden
- € 12,50 voor gezinsleden
- € 7,50 voor aspirant-leden
- € 27,50 voor donateurs en
begunstigers
- € 30,- voor leden die Den Heertgang
per post ontvangen

Heemhuis

in de Beekvlietboerderij,
Seminarielaan Sint-Michielsgestel
Geopend: op afspraak,
tel: 06-51 41 92 72

Redactie Den Heertgang

- Ruud van Aart
 - Sjef van Hulten
 - Peter van den Brand
 - Hans van de Ven
 - Thijs Braam
- Redactieadres: Ruwenbergstraat 38
5271 AG Sint-Michielsgestel
redactie@deheerlijkheidherlaar.nl

Drukwerk ReproXL, Sint-Michielsgestel

Grafische vormgeving Jan Veenman

Heemkundevereniging
de **H**eerlijkheid
Herlaar